

ПИТИРИМ СОРОКІН: КОНЦЕПЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ МОБІЛЬНОСТІ

Стаття присвячена вивченню проблеми соціальної мобільності у працях видатного соціолога ХХ ст. Питирима Сорокіна. Розглянуті основні чинники, що сприяють переходу соціального об'єкта з однієї страти в іншу. За ступенем переміщення П. Сорокін розрізняв рухомі і нерухомі типи суспільства, доводив, що не існує такого суспільства, страти якого були б абсолютно прихованими.

Ключові слова: суспільство, соціальний простір, страти, система координат, канали соціальної циркуляції.

Постановка проблеми. Питирим Олександровича Сорокіна – видатного мислителя ХХ ст. відносять до російсько-американських вчених. Йому вдалося підняти соціологічну думку на світовий рівень і стати класиком соціологічної науки. Незважаючи на примхи своєї долі, яка неодноразово кидала його в здавалося би у безвихідне становище, він зміг перебороти всі труднощі, отримати вищу освіту, влаштувати особисте життя і знайти собі місце в новій галузі науки про суспільство – соціології. Розпочавши свої наукові розвідки в Росії і визначившись з їх важливістю для розвитку суспільства, П. Сорокін продовжив дослідження загальнотеоретичних соціальних проблем в умовах Сполучених Штатів Америки.

Мета даного дослідження полягає у висвітленні змісту та форми поняття концепції соціальної мобільності П. Сорокіним.

Результати теоретичного аналізу. Питирим Сорокін розглядає суспільство як певний простір, заповнений соціальними зв'язками і відносинами. Вони утворюють багатовимірну систему координат, в якій виділяються дві головні осі – вісь Х (горизонтальна мобільність) і вісь У (вертикальна мобільність). Мобільність – це зміна окремим індивідом або цілою групою місця в соціальному просторі, який включає економічний, політичний або професійний підпростори. Іншими словами, під мобільністю слід розуміти перехід з однієї страти до іншої. Якщо індивід перейшов з нижчого класу в середній, підвищив свій дохід, то він зробив перехід, перемістився в економічному підпросторі, якщо змінив професію або рід занять, то він перемістився в професійному просторі.

Під соціальною мобільністю П. Сорокін розумів будь-який перехід індивіда чи соціального об'єкта (цінності), тобто всього того, що створено або модифіковано людською діяльністю, з однієї соціальної позиції в іншу. Вчений виділяв два основних типи соціальної мобільності: горизонтальну і вертикальну. Під горизонтальною соціальною мобільністю або переміщенням, він мав на увазі перехід індивіда чи соціального об'єкта з однієї соціальної групи в іншу, розташовану на одному і тому ж рівні. П. Сорокін наводив різні приклади. Так, переміщення якогось індивіда з баптистської в методистську релігійну групу, з одного громадянства в інше, з однієї сім'ї (як чоловіка, так і дружини) в іншу при розлученні або при повторному шлюбі, з однієї фабрики на іншу, при збереженні при цьому свого професійного статусу, – все це приклади горизонтальної соціальної мобільності. Ними ж є переміщення соціальних об'єктів (радіо, автомобіля, моди, ідеї комунізму, теорії Дарвіна) у рамках одного соціального пласта, подібно переміщенню з Айови до Каліфорнії або з якогось місця до будь-якого іншого. У всіх цих випадках "переміщення" може відбуватися без будь-яких помітних змін соціального становища.

Під вертикальною соціальною мобільністю П. Сорокін мав на увазі ті відносини, які виникають при переміщенні індивіда або соціального об'єкта з одного соціального шару в інший. Залежно від напрямку переміщення існує два типи вертикальної мобільності: зростаюча і спадна, тобто соціальне піднесення і соціальний спуск. У відповідності з природою стратифікації він говорив про низхідних і висхідних течіях економічної, політичної і професійної мобільності. Автор хотів також пояснити інтенсивність (або швидкість) і всезагальність вертикальної соціальної мобільності. З кількісної точки зору він розмежовував інтенсивність і загальність вертикальної мобільності. Під інтенсивністю автор розумів вертикальну соціальну дистанцію або кількість шарів – економічних, професійних чи політичних, – прохідних індивідом в його висхідному або низхідному русі за певний період часу.

Під загальністю вертикальної мобільності вчений розумів число індивідів, які змінили своє соціальне становище у вертикальному напрямку за певний проміжок часу. Абсолютне число таких індивідів дає абсолютну загальність вертикальної мобільності в структурі даного населення країни, пропорція таких індивідів до всього населення дає відносну загальність вертикальної мобільності. Поєднавши інтенсивність і відносну загальність вертикальної мобільності в певній соціальній сфері (наприклад, в економіці), П. Сорокін отримав сукупний показник вертикальної економічної мобільності

досліджуваного суспільства. Порівнюючи, таким чином, одне товариство з іншим або одне і те ж суспільство в різні періоди свого розвитку, автор виявив, в якому з них або в якій період сукупна мобільність вище. Те ж саме він говорив і про сукупний показник політичної та професійної вертикальної мобільності.

Що стосується рухомих і нерухомих форм стратифікованих суспільств, то тут П. Сорокін говорив про наступне: на підставі вищесказаного легко помітити, що соціальна стратифікація однієї і тієї ж висоти, а також одного і того ж профілю може мати різну внутрішню структуру, викликану відмінностями в інтенсивності і загальності горизонтальної і вертикальної мобільності. Теоретично вчений припускав існування стратифікованого суспільства, в якому вертикальна соціальна мобільність дорівнює нулю. Це означає, що всередині такого суспільства відсутні сходження, не існує ніякого переміщення членів цього суспільства, кожен індивід назавжди прикріплений до того соціального прошарку, в якому він народжений. У такому суспільстві оболонки, що відокремлюють один шар від іншого, абсолютно непроникаючі, в них немає ніяких "отворів" і немає ніяких сходинок, крізь які і по яких мешканці різних верств могли б переходити з одного поверху на інший.

Такий тип стратифікації можна визначити як абсолютно закритий, стійкий, непроникний або як нерухомий. П. Сорокін стверджував, що теоретично протилежний тип внутрішньої структури стратифікації однієї і тієї ж висоти, а також одного і того ж профілю – той, в якому вертикальна мобільність надзвичайно інтенсивна і носить загальний характер. Тут він наголошував, що перетинка між верствами дуже тонка, з великими отворами для переходу з одного поверху на інший. Тому, хоча соціальна будівля також стратифікована, як і соціальний будинок нерухомого типу, мешканці різних верств постійно змінюються, вони не залишаються довго на одному і тому ж "соціальному поверсі", а за допомогою величезних сходів пересуваються "вгору і вниз". Такий тип соціальної стратифікації автор визначав як відкритий, пластичний, проникний або мобільний. Між цими основними типами він також розглядав існування безлічі середніх або проміжних типів.

П. Сорокін глибоко досліджував тему співвідношення демократії та соціальної мобільності. Однією з найяскравіших характеристик демократичних товариств вчений вважав велику інтенсивність вертикальної мобільності в порівнянні з недемократичними товариствами. Він писав, що в демократичних структурах соціальне становище індивіда, принаймні теоретично, не визначається походженням; всі вони відкриті кожному, хто хоче зайняти їх; в них немає юридичних і релігійних перешкод до підйому або спуску по соціальних сходах. А це все лише сприяє "більшій вертикальній мобільності" ("капілярності" – за висловом Дюмона) у таких суспільствах. Велика соціальна мобільність, ймовірно, одна з причин віри в те, що соціальну будівлю демократичних суспільств не стратифіковано або менш стратифіковано, ніж будинок автократичних товариств. Раніше автор вважав, що ця думка не підтверджується емпірично. Та подія, які відбулися в світі у ХХ столітті показали, що соціальний шар у демократичних групах виявився більш відкритим, в ньому більше отворів і "ліфтів" для спуску і підйому. Природно, все це справляло враження відсутності верств, хоча вони, як доводив автор, звичайно ж, існують.

Виділяючи значну мобільність демократичних суспільств, автор робить застереження, що не завжди і не у всіх "демократичних" суспільствах вертикальна мобільність більша, ніж у "автократичних". У деяких недемократичних суспільствах мобільність була більшою, ніж у демократичних. Це не завжди помітно, тому що "канали" і методи підйому і спуску в таких суспільствах не такі явні, як "вибори" в демократичних суспільствах, та ще й суттєво від них відрізняються. У той час як "вибори" суть помітні показники мобільності, інші виходи і канали часто не беруться до уваги. Тому створюється часом хибне враження стійкого і нерухомого характеру всіх "новообраних" суспільств. Такий імідж далекий від реальності, бо під вивіскою "демократія", як правило, об'єднуються суспільства самих різних типів. Те ж стосується і "автократії". Обидва терміни не зовсім прозорі і з наукової точки зору, по П. Сорокіну, хибні.

Розглядаючи загальні принципи вертикальної мобільності, П. Сорокін визначає основні чотири такі твердження:

а) навряд чи коли-небудь існували суспільства, соціальні прошарки яких були абсолютно закритими або в яких була відсутня вертикальна мобільність в її трьох основних іпостасях – економічній, політичній і професійній;

б) ніколи не існувало суспільства, в якому вертикальна соціальна мобільність була б абсолютно вільною, а перехід з одного соціального прошарку в інший здійснювався б без всякого опору;

в) інтенсивність і загальність вертикальної соціальної мобільності міняється від суспільства до суспільства, тобто в просторі;

г) інтенсивність і загальність вертикальної мобільності – економічної, політичної і професійної – коливається в рамках одного й того ж суспільства в різні періоди його історії.

Отже, по П. Сорокіну, основні форми індивідуальної соціальної мобільності і мобільності соціальних об'єктів наступні: горизонтальні і вертикальні. Вертикальна мобільність існує у формі висхідних і низхідних течій. Обидві мають два різновиди: а) індивідуальне проникнення і б) колективне

піднесення або спад становища цілої групи в системі відносин з іншими групами. За ступенем переміщення справедливо виділяти рухливі і нерухливі типи суспільства. Далі, напевно чи існує таке суспільство, в якому вертикальна мобільність була б вільною, безперешкодною. Інтенсивність і всезагальність вертикальної мобільності не міняється від групи до групи, від одного періоду до іншого. У таких змінах не існує постійної тенденції ні до посилення, ні до послаблення вертикальної мобільності.

Окремим розділом вчений розглядає проблему каналів вертикальної циркуляції. У зв'язку з тим, що вертикальна мобільність присутня в тій чи іншій мірі в будь-якому суспільстві і між прошарками повинні існувати певні "мембрани", "отвори", "сходи", "ліфти", "шляхи", по яких дозволено індивідам рухатися вгору чи вниз із одного прошарка в інший, правомірно в такому разі розглянути питання, які ж в дійсності ці канали соціальної циркуляції. Функції соціальної циркуляції виконують різні інститути. Найважливішими серед них є: армія, церква, школа, політичні, економічні і професійні організації.

Армія як канал вертикальної циркуляції. Даний інститут відіграє особливо важливу роль у воєнний час, коли доля суспільства залежить від успіху у війні. У такий період особливо високо цінується стратегічний талант, мужність солдат, незалежно від їх соціального стану. Крім того, війна вимагає і від простого солдата, і від привілейованих класів повної віддачі сил і таланту. Великі втрати серед командного складу вимагали заповнення вакансій людьми нижчих чинів. Одержана таким чином влада використовується для подальшого просування по службі. Це свідчить про те, чому армія завжди відігравала специфічну роль "службових сходинок", завдяки яким прості люди піднімаються у вищі прошарки суспільства.

Церква як канал вертикальної циркуляції. Другим із числа основних, каналом вертикальної циркуляції, на думку П. Сорокіна, є церква. Церква виконує цю роль тоді, коли росте її соціальна значущість. Історія християнської церкви підтверджує це. Після легалізації християнства церква почала виконувати функції тієї сходинки, по якій стали підійматися раби і кріпаки, причому інколи до самих вищих і найбільш позицій. Послідовниками християнської віротерпимості на початкових етапах були в основному вихідці з нижчих соціальних прошарків. Після легалізації християнства двері церкви і проходу до її вищих рангів були ще відкриті для простих людей. Раби і залежне селянство, люди простого походження, які ставали служителями культу, одержали завдяки церкві свободу і досягли високих позицій у суспільстві. Упродовж наступних століть, коли соціальна значущість церкви поступово почала скорочуватися, її роль як засобу циркуляції також почала скорочуватися. Рух вниз і вгору всередині церковних рангів продовжується, але вже не має булого значення. Усе, що розглянуто про християнську церкву, характерне і для інших релігій.

Школа як канал вертикальної циркуляції. Інститути освіти й виховання, яку б конкретну форму вони не мали, в усі часи були засобами вертикальної соціальної циркуляції. У суспільствах, де школи доступні всім його членам, шкільна система являє собою соціальний "ліфт", що рухається з самого низу суспільства до самих верхів. У сучасному суспільстві школи, як і інші навчальні заклади, є одним з найбільш важливих каналів вертикальної циркуляції, причому це проявляється в самих різноманітних формах.

Політичні організації і політичні партії як канали вертикальної циркуляції. Політичні організації, починаючи з уряду і закінчуючи політичними партіями, також відіграють роль "ліфта" у вертикальній циркуляції. Людина, яка поступила на службу, поступово, набуваючи певного досвіду, піднімається при допомозі соціального "ліфта" до вершин державної чи політичної установи.

Професійні організації як канал вертикальної циркуляції. Ці організації також відіграють велику роль у вертикальному переміщенні індивідів. До них належать наукові, літературні, творчі інститути та організації. У зв'язку з тим, що вступ до таких організацій був відносно вільним для всіх, хто мав відповідні здібності, незалежно від їх соціального статусу, то й просування всередині таких інститутів супроводжувалося і здійснювалося по соціальних сходинах. Багато вчених, артистів, літераторів, художників, музикантів, архітекторів, скульпторів, лікарів, співаків та інших творчих представників простого походження соціально піднялися саме завдяки цьому каналу.

Висновки. Таким чином, основні форми індивідуальної соціальної мобільності соціальних об'єктів наступні: горизонтальна і вертикальна. Вертикальна мобільність існує у формі висхідних і спадних течій. Обидві мають два різновиди: а) індивідуальне проникнення і б) колективний підйом або спад положення цілої групи в системі відносин з іншими групами. За ступенем переміщень П. Сорокін розрізняв рухомі і нерухомі типи суспільства. Він доводив, що не існує такого суспільства, страти якого були б абсолютно езотеричними (прихованими). Не може існувати суспільство, в якому вертикальна мобільність була б вільною і безперешкодною. Інтенсивність і загальність вертикальної мобільності змінюється від групи до групи, від одного періоду часу до іншого (зміни в часі і просторі). В історії соціальних організмів П. Сорокін визначав ритми порівняно рухливих і нерухомих періодів. У цих змінах не існує постійної тенденції ні до посилення, ні до ослаблення вертикальної мобільності. На думку автора, хоча так звані демократичні суспільства найчастіше більш рухливі, ніж авторитарні, тим не менш, це правило не без винятків.

Досліджуючи соціальну мобільність, не можна було не торкнутися теми про канали соціальної циркуляції. П. Сорокін виділяв основні з них. Оскільки вертикальна мобільність присутня в тій чи іншій мірі у будь-якому суспільстві і оскільки між шарами повинні існувати певні "мембрани" "отвори", "сходи", "ліфти" або "шляхи", за якими дозволено індивідам переміщатися вгору або вниз з одного шару в інший, то вчений, як це ми показали, ґрунтовно розглядав канали соціальної циркуляції на прикладі діяльності армії, церкви, школи, політичних та професійних організацій.

Використані джерела

1. Бондаренко В. М. Питирим Сорокин и социокультурные тенденции нашего времени. К 110-й годовщине со дня рождения / В. М. Бондаренко // СОЦИСС. – 1999. – № 7.
2. Голосенко И. А. Питирим Сорокин о внутренних нарушениях социального порядка / И. А. Голосенко // СОЦИСС. – 2000. – № 4.
3. Джеффрис В. Интеграллизм П. А. Сорокина: Новая общественная наука и реконструкция человечества / В. Джеффрис // СОЦИСС. – 1999. – № 11.
4. Дойков Ю. В. Эпистолярное наследие П. Сорокина (переписка с С. Харпером) / В. В. Дойков // СОЦИСС. – 1996. – № 1.
5. Липский А. В. Зырянский след в биографии Питирима Сорокина / А. В. Липский, П. П. Кротов // СОЦИСС. – 1990. – № 2.
6. Сапов В. В. Питирим Сорокин: моментальный снимок на фоне России и Америки / В. В. Сапов // СОЦИСС. – 1996. – № 5.
7. Сорокин П. А. Общедоступный ученик социологии. Статьи разных лет / П. А. Сорокин. – М. : Наука, 1994. – 604 с.
8. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин. – М. : Политиздат, 1992. – 380 с.
9. Сорокин П. А. Главные тенденции нашего времени. – М. : Наука, 1997. – 319 с.
10. Сорокин П. А. Заметки социолога: Социологическая публицистика / П. А. Сорокин. – СПб. : Алетита, 2000. – 425 с.
11. Сорокин П. А. Историческая необходимость / П. А. Сорокин // СОЦИСС. – 1986. – № 6.
12. Сорокин П. А. Моя философия – интеграллизм / П. А. Сорокин // СОЦИСС. – 1992. – № 10.
13. Сорокин П. А. Общие черты и различия между Россией и США / П. А. Сорокин // СОЦИСС. – 1993. – № 8.
14. Сорокин П. А. Обзор циклических концепций социально-исторического процесса / П. А. Сорокин // СОЦИСС. – 1998. – № 12.
15. Сорокин П. А. Социология вчера, сегодня, завтра / П. А. Сорокин // СОЦИСС. – 1999. – № 7.

Polovets V.

PITIRIM SOROKIN: THE CONCEPTION OF SOCIAL MOBILITY

The article deals with the study of social mobility in the works of Pitirim Sorokin who is a prominent sociologist of XX century. In the article the basic factors that contribute to the transition of the social object from one stratum to another are studied.

The main forms of individual social mobility of social objects are horizontal and vertical. Vertical mobility exists in the form of ascending and descending trends. Both have two varieties such as a/ individual penetration and b/ collective rise or decline of the whole group position in the relations with other groups. According to the degree of displacement P. Sorokin distinguished between mobile and immobile types of society. He argued that there is no such society, the strata of which would be quite esoteric (hidden). There can be no society in which vertical mobility would be free and unimpeded. The intensity and universality of vertical mobility varies from group to group, from one time period to another (changes in time and space). In the history of social organisms P. Sorokin defined rhythms of relatively mobile and fixed periods. In these changes there is no constant tendency either to strengthening or to weakening vertical mobility. According to the author, although the so-called democratic societies are often more mobile than autocratic, however, this rule is not without exceptions.

Exploring social mobility, it was impossible not to touch the subject on the channels of social circulation. P. Sorokin identified the major ones. As vertical mobility is present in varying degrees in all societies and as between the layers must be some "membrane" "holes", "stairs", "lifts" or "path", which allow individuals to move up or down from one layer to another, the scientist, as we have shown, thoroughly considered the channels of social circulation on the example of the army, churches, schools, political and professional organizations.

Key words: society, social area, execution, coordinate system, the channels of social circulation.

Стаття надійшла до редакції 28.10.2014